

fondation suisse pour la culture

prohelvetia

за підтримки Swiss Arts Council
Pro Helvetia.

FRÉDÉRIC PAJAK

MANIFESTE INCERTAIN

VOLUME V

VAN GOGH, L'ÉTINCELLEMENT

ФРЕДЕРІК ПАЖАК

ВАН ГОГ. ІСКРІННЯ

Київ
Нора-Друк
2018

УДК 929:75=030.133.1=161.2
П 12

Переклав з французької Іван Рябчий

П 12 **Пажак Фредерік**
Ван Гог. Іскріння / Фредерік Пажак ; пер. з фр.
І. Рябчия. — Київ : Нора-Друк, 2018. — 270 с. — серія
«Біографії».

ISBN 978-966-688-029-4.

У життєписі Вінсента Ван Гога автор переповідає самотній шлях видатного художника — з рідної Голландії до французького містечка Овер-сюр-Уаз. Ця писана і мальована біографія наголошує на маловідомих та хибно витлумачених епізодах з життя Ван Гога.

УДК 929:75=030.133.1=161.2

Серія заснована в 2016 році

ISBN 978-966-8659-81-2 (Серія)
ISBN 978-966-688-029-4

© 2016, Les Editions Noir
sur Blanc, Lausanne

© Нора-Друк, видання
українською мовою, 2018

Я ЗАБУВ ВІНСЕНТА

«Щодо Ван Гога — то це одне з тих створінь, що їх я обожнюю, неймовірно, трохи схиблене, поза будь-якими суспільними рамками, понад посередністю буденного життя. Такі створіння трапляються нечасто. Зустрівши одне із них, варто не випускати його з думок і любити! Це примушує нас іти уперед, позбавляє щоденного трибу, силоміць вимиває із нас тих митців і письменників, для яких — на жаль! — мистецтво і література більшою чи меншою мірою перетворилися на грошоробство».

Поль Леото, «ЛІТЕРАТУРНИЙ ЩОДЕННИК», 1905

Я забув Вінсента. І все ж як розчулено я розглядав автопортрет із відрізаним вухом; цей незворушний погляд, ця люлька у кутику вуст — який холодний спокій відразу після нападу шалу; мене вразила нива, зрізана битим шляхом, що веде у нікуди, небо, якому ніби не терпиться вибухнути, круки, подібні до чорних хрестів, якими роздерто удаваний спокій цього краєвиду.

Я забув його — навіть якщо у музеях він повертався до мене, підморгував мені спалахами на сонці, завжди готовий опалити очі. Від його південного живопису в мене перехоплювало подих. Стільки фарби, стільки барв, стільки сонця!

Нещодавно мені трапився один малюнок — щось на кшталт пустиря, де звалюють вагони і рейки. Малюнок пізній, 1888 року, часів Арлю, де Вінсент відкрив для себе тростину Камарґі, яку вмочував у чорнило. Я заляк перед цим небом — на перший погляд, чистісінька вигадка, невибаглива композиційно. Небо: сила-силенна дрібненьких цяток, жодної подібності, навіть удаваної. Яким воно було, це небо? Теплим, наповненим виснажливою спекою Півдня? Чи свіжим, зануреним у вологу лазур? Не знаю. Господи Боже, небо, заповнене цяточками!

Я уявив, як Вінсент нагостреною тростиною вкриває плямками цей клаптик малюнку. Цей прийом видавався мені водночас дуже скромним і незбагненно великим. Ста-

ранний малюнок наштовхував на думку про безмежний спокій, далекий від безуму. Звичайна тростина і трохи сепії — і він вже прив'язується до нових для нього мотивів: кипариси, оливи, соняхи, краєвиди, що аж стікають сонцем! Він розтривожує свій малюнок — і малюнок упереджає або продовжує його живопис, адже мазок тростини надто подібний на мазок пензлю, квапливий, але й упевнений. Тростина з Камарги не просто стала знаряддям, примусивши забути про досконало опановані вугілля і олівець — завдяки ній він повністю змінив своє бачення світу.

Отже, був малюнок, були загадкові цятки. А за ними — його життя, недовге і страдницьке. Коли я перечитував його «Листи», мене не відпускало переконання, що він хотів змальовувати себе як «невдаху», не відступатись від цього. Невдахи, покинуті, нелюбі, тандитники, збирачки колосся — він волав про нещасний люд, відкинутий Історією на маргінеси. Саме його життя свідчить про цю істину, про цю прокляту частину людства. Чи можна ще щось додати? Про Вінсента написано все. Та я відчував потребу пожити поруч із ним — не позичити йому свій голос, а загубитись у ньому, щоби краще збагнути його, віднайти його і вже не губити. Ніколи.

Сент-Марі-де-ла-Мер, 9 лютого 2016 року. Ресторанчик на березі моря, посереднє меню з мідій і м'яса. Зимове небо здається сумним, немов брудний обрус. Страхітливо потворні будівлі, ні на що не подібна архітектура. Вони ніби вже не існують — хатинки, вибілені старовинним тиньком. Тріумф бунгало. Народ насмілювався відтяти голови своїм господарям, але представники народу не зуміли по-своєму перебудувати свою країну, замінити палаци і замки на нові, нечувані споруди. Франція марніє на самоті, як стара пані. В офісах і меріях експерти і депутати вирішують долю естетики міст і їхніх околиць; вони ухвалюють рішення щодо зведення громадських закладів, пла-

нують квартали й розвилки. Ніщо вочевидь не покликане служити тільки красі. Від неї лишаються тільки старі дзвіниці та мури. Стародавні вулиці й площі перефарбовують так старанно, що в результаті вони здаються підробними. Насправді центри містечок, спаплюжені крамничками сувенірів, — мертві. Те, що не встигли оновити, зруйнували; а на румовищі звели портрет гримаси сучасного світу. Але у цього розкладу є і свої переваги — тротуари чистенькі, за громадськими місцями ведеться відеоспостереження, урбаністичний ландшафт дуже функціональний. Ніхто не радіє, ніхто не скаржиться: кожен стає мовчазним прихильником міського порядку. Однак юрба завзято забуває теперішнє, тікаючи до оздоби минулих часів. Купи людей клякнуть у старовинній тиші соборів, тісняться в музеях, зокрема перед полотнами Вінсента. Чи прагнув би його натовп, якби культурна індустрія не оспівувала його так натхненно? Чому юрма, часом байдужа ще вчора, раптом заходиться в захваті? Це щире захоплення чи радше підкорення загальному конформізму?

Варто бачити, як ці роззяви очищують свої душі перед нивою, де круки ведуть танок. Вони ніби помалу відгризають від страждання художника, від його екстазу — і розходяться по домівках. Що вони шукають і що знаходять у переляканому погляді Вінсента? Можливо, їм бракує ковтка власного страху, миті страхіття. Їхні голови настільки забиті драмою митця, що вони забувають про його живопис. Ще б пак — адже ця драма захоплює! Вінсент, кажуть, був несповна розуму — а шал причаровує. Однак завдяки славі його безум став нешкідливим. Люди, далекі від істин Вінсента, дивуються, тим не менш, його світлому ореолу. Вінсент глибоко зворушує нас. Ніби закликає до недоторканної частини наших душ. Примушує копирсатись у нутрощах, дивитися на себе без прикрас.

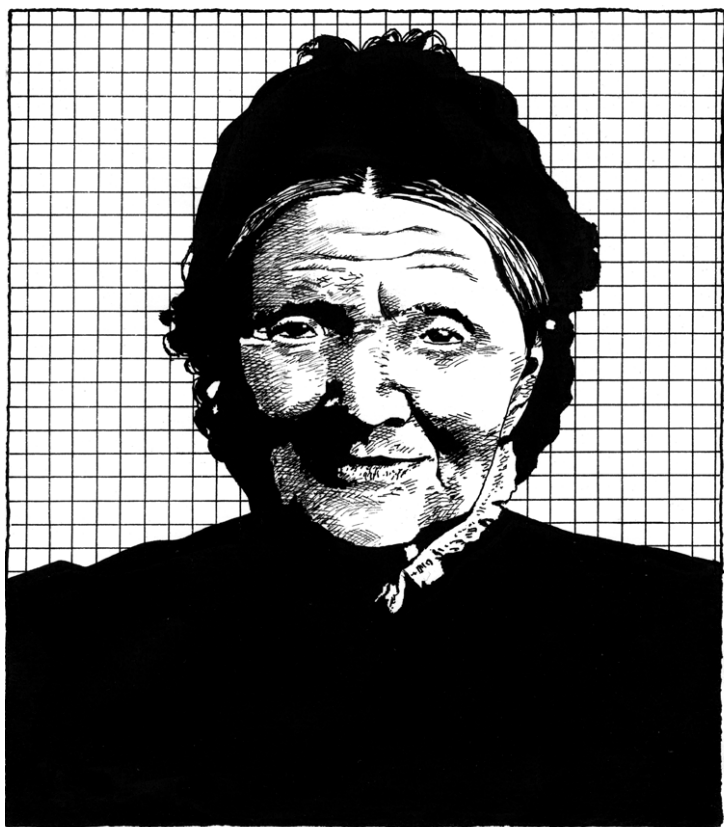
За життя він продав лише одну картину. Одній пані. Хай живе смілива купувальниця, якій стало клепки посміятися з вимог ринку! Придбала вона не абияке полотно:

вона обрала «Червоний виноградник». Потужна робота, де жінки під велетенським сонцем із останніх сил збирають виноград — це полотно не сподобалося «колекціонерам». Але Вінсентові завжди було до них байдуже. Для них він ніколи не малював. О ні! Вінсент малював, аби гучно увійти до Історії великого живопису. Він звертався до нащадків — не згорда, але водночас і твердо. Хотів стати мостиком між поколіннями художників: новітніми класиками на кшталт Делакруа, Коро, Мілле, — і митцями майбутнього, яким стало часу, аби осмислити його спадок. Саме впевненість щодо входу в Історію тривалий час зберігала йому життя і дозволяла переживати байдужість, зневагу, сарказм, заперечення, а згодом і злидні й нестерпну самотність. Він ніколи не вірив у власний талант (вважав, що певною мірою позбавлений нього) — але вірив у долю. Більше того: він знав, що, наполягаючи, докладаючи зусиль, він осягне всі таїни живопису, зокрема колір. Він хотів підкорити цього неслухнянця, примусити його на своєму боці битися — тон за тоном — у війні за відтінки, у якій досі ніхто до нього так далеко не заходив. Творчість шаленця? Ні — творчість цілком розумної, зваженої людини, яка зуміла позбутися декоративних облуд живопису свого часу. До поборників доброго смаку Вінсент не відчував зневаги. Коли він крамував картинами, надивився на них досить і зблизька. У них він нічого не просив, нічого їм не пропонував. Знав, яке між ним і ними провалля. Він був провидцем — себто повною протилежністю дрібних буржуа-матеріалістів, чий розум затьмарили статки. Вінсентом володіли зовсім інші бажання.

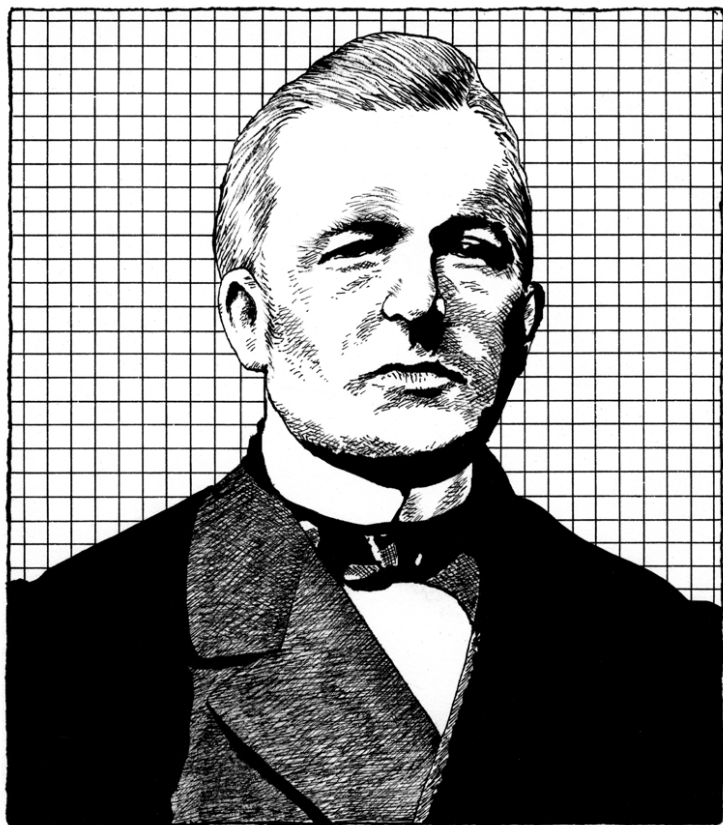
ДИТИНСТВО, ЮНІСТЬ, ШАЛ

У будинку священика в Гроот-Зюндерт, що в голландській частині Брабанту, дитя на ім'я Вінсент померло вже через шість тижнів після народження. А рівно через рік — день у день — 30 березня 1853 року, на світ з'явився другий Вінсент. І цей Вінсент Віллем ван Гог таки народився. І народився вдало. Після нього знайшлися ще п'ятеро — два хлопчика і три дівчинки: Анна-Корнелія, Теодорус, Елізабет, Вільгельміна та Корнеліс-Вінсент. За негласною згодою — а то й через брак уяви — дітям зазвичай давали імена батьків або дідуса та бабусі.

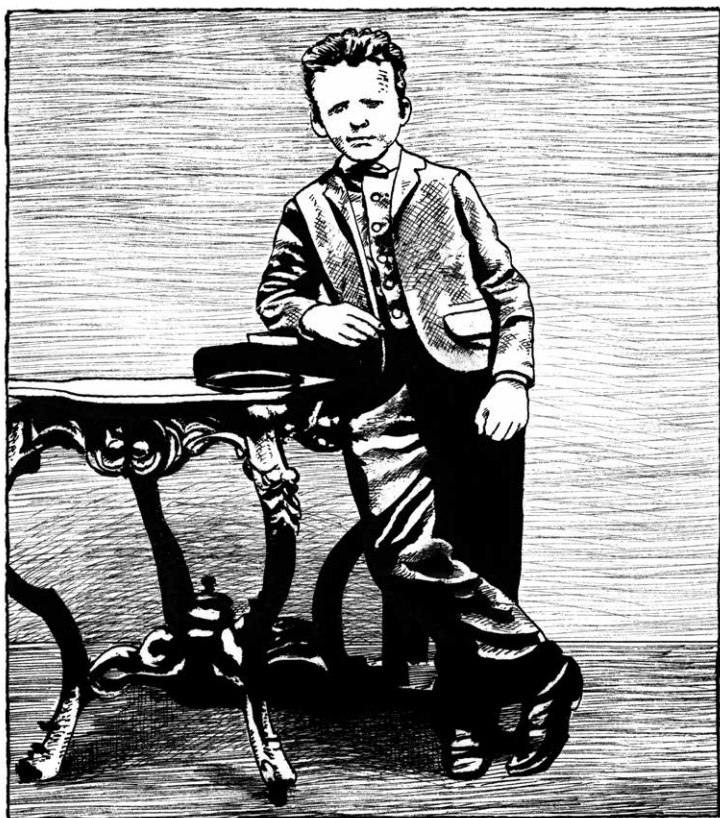

Мати, уроджену Карбентус, звали Анною-Корнелією, та всі кликали її Му. Серед її предків був навіть єпископ Утрехтський. У родині Карбентусів одна донька страждала на епілепсію, син вкоротив собі віку, а щодо батька, то він помер у віці п'ятдесяти трьох років від душевного розладу.

Батька Ван Гога звали Теодорусом, скорочено Дорусом, або просто — Па.

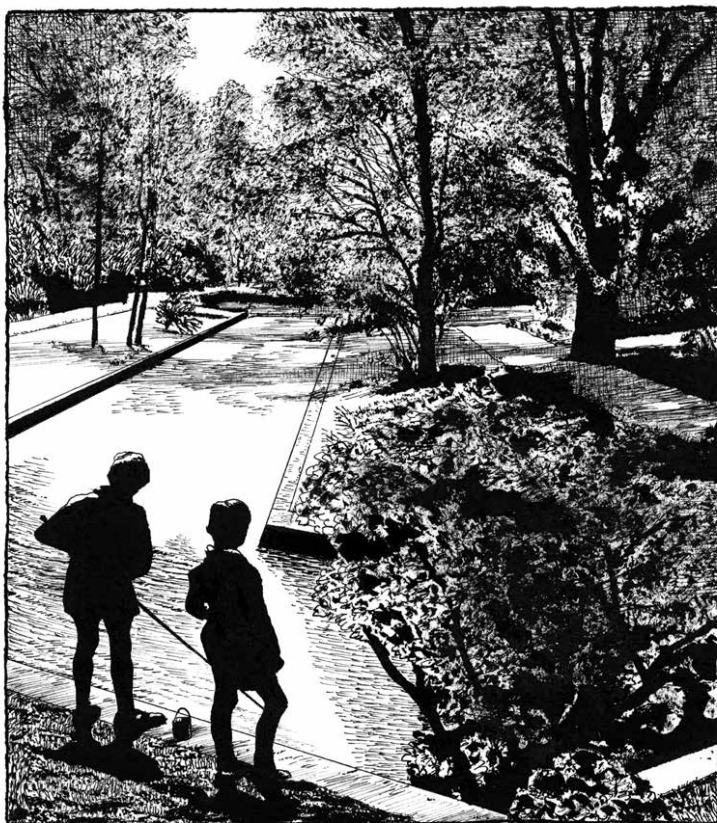
Цей випускник сектантської школи у Гронінгені служив пастором, як і його батько — відомий священик. Теодорус був позбавлений дару промовця. Коли він промовляв, його було ледве чути, а від сповнених догм плутаних промов ставало млосно — тож його відрядили подалі, в село. Старший син успадкував від батька брак красномовства.

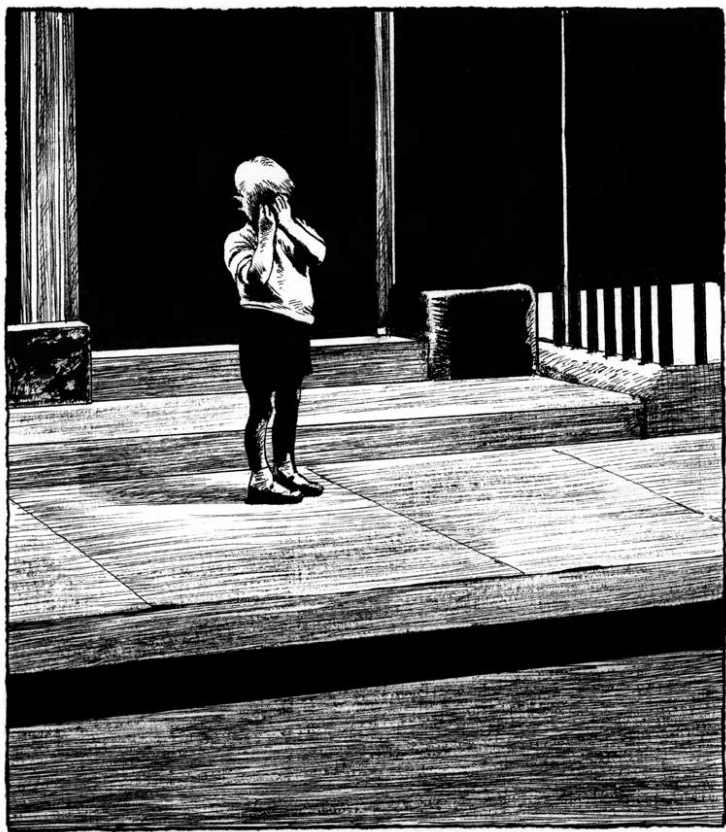
МАЛИЙ ТЕО

Вінсент був недисциплінованим і вразливим хлопчиськом. Він часто дратувався — і ці напади люті запам'ятовувалися надовго. Це дитя було схильне до самоти — за найменшої нагоди він тікав якомога далі від батьківського будинку й села, ішов у хащі або до струмків. Природа заспокоювала бурхливий норов. Там Вінсент збирав скарабейів, яких потім саджав до скляниць. Без сумніву, це було його першим справжнім захопленням.

Із братом Тео, молодшим за Вінсента на шість років, він поводився, як захисник. І часто брав його із собою, коли тікав.

Му хотіла, щоб її діти здобули найкращу освіту — тобто таку, яку мала й вона. Дівчата навчалися грати на піаніно, усі діти співали, не відводячи очей від партитури. Му навчала їх малювати та прищепила любов до акварелі — вона й сама захоплювалася нею, хоч і не мала таланту, віддаючи перевагу букетам: трояндам, гіацинтам, пахучому горошку, павиним вічкам, фіалкам тощо. Малювання Му вважала не приємним дозвіллям, а вправою на дисципліну. Годинами вона малювала разом із Вінсентом. Однак йому не вдавалося вільно висловлювати свої думки: хлопчик спершу замальовував матеріні рисунки, а потім зафарбовував їх.

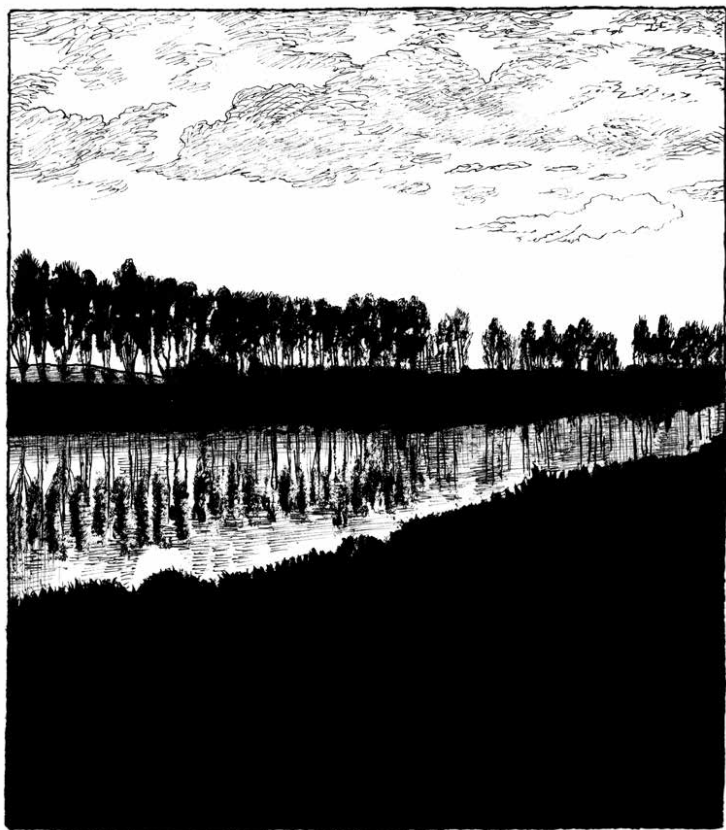

Му примушувала його також перемальовувати картин-
ки з підручників, збірок гравюр та Біблії. І дитячі малюн-
ки потроху перетворювалися на дорослі твори. Незграб-
ності в них було менше, ніж примусу. Ці перші рисунки
позбавлені спонтанності і уяви.

Вінсентові одинадцять років. На лихо, батьки відрядили його до школи-інтернату. У пам'яті назавжди закарбувалося, як вони залишали його на ганку закладу, а потім віддалялися у маленькому жовтому візку залитим дощем шляхом, стиснутим високими тендітними деревами. Небо — певна річ, сіре — відбивалося у калюжах. Візок був дуже гарним і — звісно — жовтим. Кольору першого смутку.

Щодо інтернату: було «до» і було «після». До — це невинність, тепло хатнього вогнища, обійми турботливої матері та уважного батька, пустощі братиків і сестричок та втечі разом із Тео. Після — тільки самотність. Усе здавалося Вінсентові чужим. І він вирушав у тривалі прогулянки через поля.

Він тинявся, де й коли хотів, тікав якомога далі від інтернату.

Учнем Вінсент був посереднім, хоч і працьовитим. Товариші по класу сміялися з нього, з його поведінки, адже він думав, діяв і жив не так, як вони. Один із них згодом згадував: «Він завжди мав відсторонений, замислений, поважний чи меланхолійний вигляд. Та коли він сміявся, робив це від душі, життєрадісно, і його обличчя сяяло щастям».

Вінсент не мав якихось особливих захоплень, однак у вивченні мов виявив неабиякі здібності. Невдовзі він міг читати англійською, німецькою і французькою мовами.

Двома роками пізніше Вінсент залишив школу-інтернат і вступив до Королівського колегіуму імені Вільгельма II в Тілбурзі. З однокласниками він узагалі не спілкувався. Тривалі години усамітнення Вінсент присвячував заучуванню напам'ять віршів — французькою, англійською і німецькою мовами. Хоч він і нудився, все ж був непоганим учнем. У своєму випуску став четвертим.

У цьому суворому колегіумі, де навчалися діти винятково з порядних родин, рисунок викладав такий собі Константин Гейсманс, автор популярного на той час підручника з малювання. Гейсманс вважав прикладне мистецтво дисципліною, необхідною для економічного зростання країни.

Вважалося, буцімто Гейсманс викладає щось революційне. Однак на Вінсента це, вочевидь, не справило враження: у березні 1868 року, у віці п'ятнадцяти років, він назавжди залишив навчання. Хлопець повернувся до батьків і довгими місяцями сидів там склавши руки. Він не міг обрати якийсь один фах, не відчував у собі покликання. І якщо тоді він і малював час від часу, то лише від нудьги. Тоді Вінсентові рисунки ще були копіями творів матері.

Рідні квапили Вінсента: він не міг жити отак, бездіяльно, мусив якось заробляти на прожиття. Його дядько Вінсент, якого всі кликали Дядечком Центом, був компаньйоном торговця творами мистецтва і видавця гравюр Адольфа Гупіля, чия паризька крамниця на вулиці Шап-таль, 9, займала аж шість поверхів і містила величезні галереї та розкішні салони.

Компанія Гупіля налічувала кілька філій — у Лондоні, Брюсселі, Гаазі, Берліні, Відні й Нью-Йорку. У липні 1869 року, порадившись, родина відрядила юного Вінсента працювати в конторі у голландській філії в Гаазі — одному з найпрестижніших відділень компанії.